

BOKMELDINGER

Sovjetisk forskning om samojediska religioner

Olle Sundström, *"Vildrenen är själv detsamma som en gud". "Gudar" och "andar" i sovjetiska etnografers beskrivningar av samojediska världsåskådningar*. Nordiska studier 1. Umeå: Institutionen för historia, filosofi och religionsvetenskap, 2008. 382 sidor.

AV DAVID WESTERLUND

I denna utmärkta religionsvetenskapliga doktorsavhandling från Umeå universitet diskuterar Olle Sundström terminologi och klassifikation hos sovjetiska etnografer som forskat om religiösa förhållanden hos samojediska folk. Arbetet innehåller även ideologianalyser av sådana forskares teoretiserande. Den sovjetiska forskningen placeras därtill i ett brett internationellt sammanhang, där termer och begrepp som gudar och andar analyseras i en vidare vetenskaplig kontext. Författaren vill bland annat visa hur användningen av sådana begrepp kan bidra till vilseledande uppfattningar om samojediska och andra religioner. Han betonar också föredömligt vikten av att skilja mellan termer och begrepp, som han väljer att kalla "tekniska termer".

Frågor som rör bakgrund, kontext och internationella terminologiska diskussioner på basis av empiriskt material från vitt skilda tidssammanhang och delar av världen upptar nästan halva utrymmet. I likhet med många andra avhandlingar, är denna studie således något framtung. Det ämnesområde som *titeln anger* fokuseras i kapitlen 4 och 5, där sovjetisk forskning om religioner bland nentsjer, entsjer, selkuper (kap. 4) och nganasaner (kap. 5) tas upp. Diskussionen om den sistnämnda av dessa samojedgrupper ägnas särskilt stort utrymme eftersom den av sovjetiska forskare ansågs speciellt lämpad för att rekonstruera ett ursprungligt klasslöst samhälle, en matriarkal ordning och religionens ursprung.

I kapitel 6 analyseras skiftningar i den marxist-leninistiskt inspirerade terminologin och hur framför allt från 1960-talet teoribildning med sådan inspiration fick en allt större betydelse. Särskilt före 1930-talet präglades den sovjetiska forskningen mycket av 'deskriptivism', viss terminologisk pluralism och begränsade kunskaper i marxist-leninistisk teoribildning. Ef-

terhand ökade den ideologiska medvetenheten och mångfalden minskade. Med den teoretiska utgångspunkten att den ursprungliga kulturen var mat-riarkal och religionslös, diskuterade sovjetiska forskare hur ”naturliga” väsen senare kom att utvecklas till ”övernaturliga”.

Sundström visar hur användningen av begrepp eller analytiska (”tekniska”) termer har skiftat med anledning av bland annat olika forskares syften och teoretiska ställningstaganden. Han poängterar vikten av transparens, det vill säga att forskare redovisar förutsättningarna för sina val. De jämförande internationella utblickarna i kapitel 2 ger ett viktigt ramverk, men antalet exempel hade kunnat begränsas. Värdefulla perspektiv på ideologiserandet bakom teoretiserandet hade kunnat fås genom några korta jämförelser med till exempel afrikanska forskares kritik mot västerländsk forskning om inhemska afrikanska religioner, med pionjärer som antropologen Okot p’ Bitek och filosofen Paulin Hountondji, samt framför allt asiatiska forskares kritik mot orientalism, med litteraturvetaren Edward Said som portalfigur.

Några substantiella jämförelser med pre-sovjetisk rysk forskning om samojediska religioner hade också kunnat ge intressanta perspektiv på förändringar efter revolutionen 1917. Med tanke på den politiska konformismen, och periodvis synnerligen hårdhänta behandlingen av oliktankande, i Sovjetunionen kan pluralismen hos sovjetiska forskare te sig förvånande. Kanske hade graden av mångfald blivit något ytterligare markerad om Sundström också hade använt material från dessa forskares privata arkivsamlingar, där en del mer känsliga och opublicerade anteckningar kan finnas.

Författaren anger att hans metod till sitt ”väsen” är källkritisk, och i den engelska sammanfattningen betecknas studien som ”begränsat källkritisk”. Det framgår inte klart vad han menar med dessa uttryck, men det handlar knappast om källkritik i klassisk historievetenskaplig bemärkelse. I referenslistan placerar han ”tryckta källor och litteratur” under samma rubrik, men det är något otydligt vad han menar med källor respektive litteratur. Sundströms källsyn kan betecknas funktionell: han använder de sovjetiska forskarnas publikationer som källor. Men med det synsättet blir även annan vetenskaplig litteratur, till exempel den tyske forskaren Wilhelm Schmidts enorma verk *Der Ursprung der Gottesidee: eine historisch-kritische und positive Studie*, vars teori om urmonoteism och presentation av samojediska religioner diskuteras – alltför – utförligt, en källa. Om man

vill använda traditionell källkritisk terminologi, skulle man, med hänsyn till de ideologianalytiska inslagen i avhandlingen, kunna använda beteckningen tendensanalys för åtminstone en del av metodiken.

Sundström motiverar inte ingående varför han valt att lägga tyngdpunkten på föreställningsvärlden och ägnar så lite utrymme åt religionens praxis – det finns ett kort avsnitt, som kallas ”exkurs”, där sovjetiska forskares syn på samojediska offer diskuteras. Avhandlingens fokus avspeglas redan i titelns begrepp ”världsåskådningar” (min understrykning). Det klargörs dock inte om valet av detta begrepp i stället för ”religioner” syftar till att betona avhandlingens fokus på just religiösa föreställningar eller åskådningar. Kanske är skälet snarare en egen tveksamhet inför begreppet religion. Läsaren kan undra om avhandlingens starka tonvikt på föreställningar – om olika andeväsen – avspeglar den sovjetiska forskningen eller om det snarare, eller endast, är resultatet av ett medvetet val från författarens sida, och vilka argument han i så fall har för det.

I avhandlingens titel anges att den ska handla om sovjetiska etnografers beskrivningar av samojediska världsåskådningar. Även om särskilt den tidiga forskningen, som framhölls ovan, präglades av ’deskriptivism’, är emellertid analyserna av det framför allt marxist-leninistiskt förankrade teoretiserandet också en tungt vägande del av arbetet. Avhandlingen har en del smärre brister i fråga om språklig akribi, och Sundström använder en något okonventionell transkription av samojediska och ryska ord, som möjligen kan försvåra för vissa läsare. Det hade vidare underlättat om det genomgående hade klargjorts i vilken språkvärld olika ord som anges hör hemma. Några få referenser saknas i referenslistan. En del brister rörande sakupplysningar kan också noteras. Författaren skiljer till exempel inte mellan matriarkal och matrilinejär.

I fråga om avhandlingens slutsatser tillhör den tidigare markerade pluralismen bland sovjetiska forskare, liksom de påtagliga förändringarna över tid, det mest intressanta. Särskilt intressant är också att dessa forskare, trots den – marxistiskt inspirerade – teoretiska grundidén att religion återspeglar socio-ekonomiska förhållanden, spårar en sorts konstant från ursprungstiden som fortlevde och utvecklades i senare utvecklingsstadier. Det antogs redan ursprungligen ha funnits ett frö till föreställningar om ’gudar’ som sedan växte fram. En annan viktig slutsats är konstaterandet att den sovjetiska forskningen uppvisade en viss distans till kristet färgad terminologi. Till exempel termen djävul undveks, medan ett ord som rådarkärlare

kunde accepteras. Även termen *ande* var vanligt förekommande och delvis influerad av animistiskt teoretiskt tänkande i E.B. Tylors och Friedrich Engels efterföljd.

Trots vissa negativt kritiska anmärkningar är slutomdömet om avhandlingen mycket positivt. Att den har en hög svårighetsgrad bör tas med i bedömningen. Det är ett nydanade, insiktsfullt och synnerligen ambitiöst arbete som författaren har slutfört. Han står också stadigt på båda benen, det teoretiska såväl som det empiriska. Avhandlingen är dessutom mycket välskriven och vittnar om stor kunskapsbredd. Det är idag mycket få svenska humanister som i fråga om språkkunskaper kan jämföras med Sundström. Kanske är det hans höga språkliga krav på sig själv som gjort att han skrivit avhandlingen på – en synnerligen god – svenska i stället för på något internationellt mer gångbart språk. Det är bra att den innehåller ganska omfattande sammanfattningar på både engelska och ryska. Men förhoppningsvis kan han få möjlighet att ge ut en engelsk version av hela avhandlingen. Då skulle också vissa förbättringar kunna göras och en del genremässiga inslag kunna redigeras bort för att åstadkomma en (än) mer läsvärd studie, som skulle nå en väsentligt större läsekrets – i öster såväl som i väster.